

Tüketim ekonomisinin sonu yok...

ÜRETİM YOKSA ÇÖKÜŞ KAÇINILMAZ (*)

Birinci küreselleşme dalgasını algılayamayan yöneticiler Baltalimanı Anlaşması'nın ardından Osmanlı'yı çökerten süreci başlattı. Borçlar alındı, yabancılara imtiyazlar verildi, iflas, duyunu umumiye, savaşlar ve işgal...

Cumhuriyet yönetimi ulusal, planlı karma ekonomi ile başarılı oldu. 1950'lere gelindiğinde 'plan yerine pilav' tercih edildi. 1980'de ikinci küresel dalga ile askeri darbe birleşince Osmanlı'nın son dönemi yinelenmeye başlandı. Çöküşten kurtuluşun yolu deneyimle sabit: Üretebilen Türkiye...

USİAD Ekonomik Araştırmalar Çalışma Grubu

bilgi@usiad.net

19. yüzyıl başladığında Osmanlı Devleti hala bir "devleti muazzama" dır ancak devleti yönetenler Osmanlı'da işlerin eskisi gibi gitmediğinin ve dünyada bir şeylerin temelden değiştiğinin farkındadırlar; I. Küreselleşme dönemi başlamıştır. Kapitalist gelişmenin getirdiği ekonomik güç diplomatik nezaket kurallarını yok etmiştir. Amerika Amiral Perry komutasındaki filosunu Japonya'ya gönderip savaş tehdidiyle limanların batı ticaretine açtırmaktadır. Osmanlı'da yabancı elçilerin sadrazamları azarlama dönemi başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğunu yönetenlerde dünyadaki bu değişiklikleri algılama sorunları bulunmaktadır. Değişime ayak uydurmak zorunluluğu kendini net bir şekilde göstermektedir ancak geçmişte uzun süre fütuhatını kılıca dayandıran bir devlet olarak var olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler yeni fütuhatların bundan böyle ticaret ile yapılacağını tam olarak görememektedirler. Yenilikçi ve dünyayı takip eden bir padişah olarak bilinen II. Mahmut, bir süreden beri tüccarlarına Osmanlı topraklarında kumaş satma imtiyazı koparmak için saraya dadanan İngiltere ve Fransa elçileri için, yakın çevresine "nedir bu, ikide bir bez satmak için gelir gider bu herifler" diye sormaktadır. Oysa bunlar emperyalizmin Osmanlı topraklarındaki ilk ticari hamleleridir ve yerel güçlerle olan kısa bir çatışma devresi başlatacaktır. İmalat sanayi, kapitalist üretim sürecine geçen dış dünyanın fiyat baskısını hemen hisseder. Kumaş için imtiyaz alan İngiliz ve Fransız tüccarlarının Galata sirtlarında ucuz kumaş satmak için kurduğu çadırlar, üretim ve satış tekeli oluşturan gedikler ve ganimet ekonomisinden uzaklaşıldığı için onlardan aldıkları haraçlarla geçinen yeniçeriler tarafından yağmalanacak ve bu tüccarların Galata'da konakladıkları hanlar basılacaktır. Daha sonraları limanda mal indirme ve yükleme tekeline sahip olan hamal gedikleri mal bedeli kadar hamaliye parası isteyerek bazı malların ithalatını, imtiyazların antlaşmaya döküldüğü 1838 yılına kadar kısmen engellemeye devam edecektir.

BALTALIMANI VE DIŞ BORÇ

Mısır sorunu ve Boğazlara sarkmaya çalışan Rusya arasında sıkışan Reşit Paşa İngilizlere yanaşır. Osmanlı İmparatorluğu 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Baltalimanı Antlaşması ve onu takip eden dış borçlanma süreci ile ekonomik ve siyasi açıdan bir yıkım sürecine girecektir.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Lozan Antlaşması'nın dış ticarete koyduğu koşulların kalktığı 1929 yılından itibaren izlediği "Milli Ekonomi" politikası başarılı olur ancak II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası Rusya tehdidi ABD'ye yakınlaşmayı ve ulusal ekonomiden uzaklaşma sürecini başlatır. Kısa sürede "plan değil, pilav isteriz" deyişinde ifadesini bulan bir plansız "üretmeden tüketme" dönemi başlar. Mali disiplinin kaybolması, ekonomiyi enflasyon-devalüasyon sarmalına sokar.

(*) Cumhuriyet Strateji haziran 2008

Döviz kıttır ve kontrolsüz artan ithalatı dizginlemek için uygulanan yüksek gümrük vergileri nedeniyle sanayi rekabetçi olmaktan uzaklaşmış, hammadde bulduğu sürece üretim yapar olmuştur; "karaborsa" günlük ticari hayatı tehdit eder. 1980'lere Türkiye hiper-enflasyondan bunalmış, döviz rezervleri sıfırlanmış, dış ticareti kilitlemiş bir ekonomiyle girer. Dünyada II. Küreselleşme dönemi başlamıştır ancak Türkiye'yi yönetenlerde algılama sorunları devam etmektedir; Yeni Dünya düzeniyle ortaya çıkan sağanağın teslimiyet dışı nasıl karşılanabileceğinin analizi ve planı yapılamaz. Dünya ekonomisine hakim olan devletlerin arkasında nasıl bir sermaye birikimi, finans gücü ve sanayi üretimi olduğu, bu birikimlerin ne kadar uzun süreli korumacılık politikaları sonucu olduğu pek tartışılmaz. Yeni Dünya düzeninde yer almak, yurt dışında otel odalarına kapanıp çok kanallı televizyon seyretmek, ağzına kadar mal çeşitleriyle dolu hipermarketlerden alışveriş yapmak, otoyollarda makam araçlarıyla sürat yapıp kaset çalmak gibi özelemler aracılığıyla algılanmaktadır. Yine gümrük anlaşmaları imzalanır dışa açık büyüme modelleri benimsenir. Türkiye bir kez daha ekonomik ve siyasi yıkım sürecine sürüklenecektir.

DIŞ TİCARETTE AÇILIMLAR

1838 Baltalimanı Antlaşması'nın getirdiği en önemli değişiklik "yed-i vahit", yani devletin ticarete imtiyaz verme tekelini ortadan kaldırmasıdır. Merkezi idare artık ithal ve ihraç edilecek ürünlerin çeşit ve fiyatı üzerindeki kontrolünü kaybedecektir. Bir sene sonra, Gülhane Hattı Hümayunuyla liberalizasyonun hukuki alt yapısı hazırlanır. Tanzimat fermanının getirdiği yenilikler değişik kotlarda ayrı ayrı yaşayan çeşitli din ve mezheplere mensup "milletlerden" oluşan Osmanlı toplumuna o kadar yabancıdır ki Rum Metropolitinin Reşit Paşa'ya "Paşa ne yaptınız, bizi Ermeni ve Yahudilerle aynı seviyeye indirdiniz" dediği rivayet olunur.

Ticaretin serbestleşmesi ithalat ve ihracat rakamlarında hızlı bir artışa neden olacaktır. İhracatın ve ithalattan alınan vergi gelirlerinin artması ilk yıllarda nispi bir ferahlık getirir ancak bu ferahlık kısa süre ve ithalatın daha hızlı artmasından dolayı birkaç yıl sonra İmparatorluğun döviz rezervleri biter.

DIŞ TİCARET AÇIĞI

1844 yılında Alyon ve Baltacı isimli bankerler tarafından ilk banka "Banque de Constantinople-Dersaadet Bankası" kurularak dış ticaret açığı bu bankanın verdiği avallerle bir süre daha devam ettirilir. Otuz yıllık bir süre içerisinde, ihracat altı misline (4,7 milyon Osmanlı lirasından 28 milyon Osmanlı lirasına), ithalat da sekiz misline (5,2 milyon Osmanlı lirasından 40 milyon Osmanlı lirasına) çıkar. Osmanlı ülkesinde üretilen ürünlerin yüzde 10 civarında bir miktarı ihraç pazarına yönelir. Dış ticaretin yapısı da değişir; ihraç malları tarımsal ve hayvansal hammaddelerden, ithal malları ise dokuma, mamul mallar, makine, silah ve cephaneden oluşur; dış ticaret hadleri aleyhe gelişir. Yapısal ve savaşların doğurduğu ekonomik krizler birbirini izler ve siyasi ve askeri gücünü kaybeden İmparatorluk hızla toprak yitirir.

1980 yılında 24 Ocak kararlarıyla tekrar başlayan ve altyapısı 12 Eylül müdahalesiyle sağlamlaştırılan liberalizasyon, ekonomide geçici bir ferahlama yaratır. İhracat ve ithalat hızla artar. 2007 yılına gelindiğinde, 1979'da 2,2 milyar dolar olan ihracat 47 kat artarak 107,2 milyar dolara, 5 milyar dolar olan ithalat da 34 misli artarak 170 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığı da 22 misli artarak 2,8 milyar dolardan 62,8 milyar dolara varmıştır. Önceleri küçük miktarlarda olduğu için turizm ve işçi dövizleri gibi diğer dış alem gelirleri ile kapatılabilen dış ticaret açıkları, miktarlar arttıkça dış kaynaklarla kapatılmaya çalışılır. 2007 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı 50 milyar doları, cari açık ise 35 milyar doları aşmıştır. Aradaki fark borçlanma ve sıcak para ile karşılanacaktır.

FİNANS, BORÇLANMA VE ÇÖKÜŞ

19. yüzyıldaki modernleşme hareketi, merkezi idarenin gelişmesini ve dolayısıyla giderlerinin artmasını gerektiriyordu oysa İmparatorluk uzun süreden beri mali sıkıntı içerisindeydi. 1840 yılından itibaren, ihtiyaç duyulan rakamlar saraydaki gümüş ve altın kap kaçaktan sikke kesilerek veya Galata bankerlerinden alınan kısa vadeli borçlarla karşılanamayacak seviyelere ulaşır. Uluslararası sermaye çevrelerinin baskısına rağmen İmparatorluk dış borca karşı bir müddet direnir, ancak Ruslara karşı

İngiliz ve Fransızlarla müttefik olarak yer alınan Kırım savaşının gerektirdiği masraflara dayanmak mümkün olmaz. İlk borç 3 milyon İngiliz lirası olarak 1854 yılında alınır; bunu takip eden yirmi yıl içinde 15 kez borçlanılır ve 1870'lerde Osmanlı borçları 242 milyon İngiliz lirasına ulaşır. Avrupa'nın hasta adamı artık kurtlar sofrasındadır; borç aldığı her yüz liranın kırk lirası borçlanma masraflarına ve komisyonlara gitmekte ve devletin eline almış lira kalmaktadır. Dünyanın en yüksek getirisi Osmanlı tahvillerindedir. İlk borçlanmanın üzerinden birkaç sene geçtikten sonra borçlanmalar daha öncekilerin faizlerini ödemek amacıyla yapılır; Osmanlı maliyesi artık sadece borç yönetir hale gelir. Her yeni borçlanma ülke kaynaklarının işletmesinin veya gelirlerinin yabancılara açılmasını getirmektedir. 1866 yılında Osmanlı tahvil borsası açılır; "hava oyunları" banker facialarına yol açar. 1874 yılına gelindiğinde Osmanlı devlet gelirleri 18 milyon İngiliz lirası civarındadır, buna karşılık yıllık faiz ödemeleri 11 milyon İngiliz lirasıdır. Yeni borç almadan borç servisi yapılması söz konusu değildir. 1840 ile 1875 yılları arasında dış finans çevrelerinin telkinleriyle uluslararası piyasalara uyum sağlamak için sık sık mali reform girişimleri yapılır ve "aferin, iyi yoldasınız" övgüleri alınır. Bir taraftan da küresel ekonomi kendi krizlerini yaşamaktadır. 1873 yılında yaşanan ilk küresel kriz saadet zincirinin kırılarak Osmanlı'nın yeni borç alamamasına ve iflasına neden olur; 1874 yılında borç servisinin yarıya düşürüldüğü, 1875 yılında ise borçların tamamen dondurulduğu ilan edilerek moratoryuma gidilir. Osmanlı devleti alacaklılarıyla anlaşamayınca İmparatorluğun mali kontrolü tamamıyla yabancıların eline geçer ve borçların tasfiyesi "Düyun-u Umumiye" kurumuna bırakılır. İmparatorluk çöküş evresinden parçalanma evresine geçmiştir. Borçların tasfiyesi Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra da otuz yıl kadar sürecek ve bir kısmı da genç Cumhuriyet'in de sırtına yük olarak binecektir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyet dönemi büyük ekonomik sıkıntılarla başlar. İzmir İktisat Kongresinde sisteme karar verilmiştir. Karma ekonomik sistemde başlangıçta devlete büyük görev düşer. Türkiye'nin dört bir yanında altyapı ve temel sanayiler için büyük bir ulusal seferberlik başlatılır. Başarılı da olunur. Kalkınmanın üretimden geçtiğinin tüm ulusça kabul gördüğü bir dönem yaşanır. Mücadele ruhu ulusal kurtuluş savaşı ile ateşlenmiş, ekonomik alana da yansımıştır. İkinci dünya savaşı döneminde ise Türkiye ayakta kalmayı başarmıştır ve yoluna devam etmek için yeni yöntemlerle tanıştırmaya çalışılır. Dış dünya jeostratejik öneme sahip bu bölgeyi kontrolsüz bırakmamaya karar vermiştir. Türkiye ekonomik ve siyasi olarak liberalleştirilmeli ve bölgede bir güç olmasına izin verilmemelidir. 1950 den itibaren liberal ekonomiye yönelik düzenlemeler ve sanayileşme çabaları başlar. Ancak bu çabalar planlı, sistemli ve ulusal politikalara dayalı değildir. Bu dönemin uygulamaları popülist politikalarla destek bulur ve büyük kent çevrelerine doğru bir akın oluşturur. Bu karmaşa bir askeri müdahale ile sonuçlanır.

1960 da planlı dönem başlar ama ülkenin geleneksel güçleri planlı yaşamak ve gelişmekten sıkılmışlardır.

"plan yerine pilav"ın tercih edildiği dönemle birlikte daha sonra ekonomik ve siyasi krizlere neden olacak sorunlar yığılmaya başlar. Artık Türkiye ekonomik ve siyasi sarsıntılarla birlikte yaşar. Ekonomik ve siyasi kırılma hatlarındaki enerji birikimi ekonomik çöküş ve askeri müdahale kırılmalarını yaşatır.

Bu kırılmalardan en şiddetlisi ise 1980 Eylülünde yaşanır. Daha sonra 1980 sonrasında ekonomide yeni bir liberalizasyon dönemi başlar; hayali ihracatlar, banker faciaları yaşanır. Devlet hızla ve plansız olarak küçültülmeye çalışılır.

BORÇ YÖNETME DÖNEMİ

II. Küreselleşme dönemi Türkiye Cumhuriyeti için de bir borç yönetme devridir. Küreselleşme trenine binen ülkenin, 1980 yılında 15 milyar dolar civarında olan kamu borçlarını idare edebilmek ve mali disiplini sağlamak amacıyla aldığı yeni borçlar kartopu etkisiyle 2007 yılı sonu itibariyle 220 milyar dolara çıkmıştır. Ayrıca 2007 yılı sonuna gelindiğinde özel sektörün 150 milyar dolar civarında dış borcu bulunmaktadır. Türkiye yine dünyanın en yüksek faizini vererek borçlanabilmektedir; yirmi beş yılda ödenen faizlerin toplamı 400 milyar doları geçmiştir.

Bu dönemde çeşitli krizler geçirilmiş, yeniden borçlanabilmek için uluslararası kuruluşlara uyum için reform paketleri verilmek zorunda kalınmıştır. Düyun'u Umumiye gitmiş yerine IMF gelmiştir. Borçlanma ancak özelleştirme ve yabancı sermaye konusundaki açılımlara bağlı olarak yapılabilmektedir. 1985 yılında Borsa kurulur; 2007 yılına gelindiğinde Borsa'da işlem gören senetlerin yüzde 70'i yabancıların eline geçmiştir; ekonomik çalkantı korkusuyla ülkenin geleceğini etkileyebilecek siyasi kararlar artık ancak cuma akşamları borsa kapandıktan sonra açıklanabilmektedir. Cari açık ancak borsaya dışarıdan akan sıcak para ile kontrol edilebilmektedir; krizi tetikleyecek herhangi bir davranış bir felakete yol açacaktır. Üretmeden tüketmek sevdası Türkiye'yi bir kez daha hasta adam haline getirmiştir.

Ülkemizin bu geçmişinden alınacak olan en önemli ders Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki bağımsızlık özlemi ve inançla "Üreten Bir Türkiye" için hızla ulusal politikalara dönülmesidir. Kaynakların yeniden paylaşım mücadelesinin öne çıkacağı bir dünyada, ulusal politikalar uygulayabilecek siyasi iradeye olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Ekonomide mantık değişti, boğaza üçüncü köprü'nün yapılması tartışılıyor.